

[B] **APOLOGIE VOOR ANNA.
HERMAN PLEIJ OVER DE ANTWERPSE
DICHTERES ANNA BIJNS**

“Stille van worde, van spraeke schaers”: zo omschreef de Brugse rederijker Anthonis de Roovere omstreeks 1480 in een gedicht de ideale huisvrouw. Het is een omschrijving die allerminst opgaat voor de in 1493 geboren Antwerpse dichteres Anna Bijns, over wie de Nederlandse oud-hoogleraar historische letterkunde Herman Pleij een aanstekelijk en ronduit apoelogetisch boek schreef. Een ideale huisvrouw is Bijns nooit echt geweest, of althans: dat is zeker niet het beeld dat we van haar hebben. Wat we aan spraak van haar hebben, is allesbehalve schaars, en evenmin werden haar woorden in stilte uitgesproken. Een gezin heeft Bijns nooit gehad. Haar leven lang bleef ze ongehuwd, ten dienste van generaties Antwerpse kinderen die ze onderwees in een schoolje dat ze samen met haar broer Maarten had opgericht.

In het verhaal dat Pleij van Bijns' behoorlijk lange leven (1493-1575) schetst, leidt Anna ook een bestaan ten dienste van de letteren, al is het zo dat ze dit in haar eigen tijd niet op een officiële manier kon doen. De literatuur geldt in de periode waarin Bijns actief is als een bijna exclusieve zaak van de rederijderskamers en vrouwen konden daar eenvoudigweg geen lid van zijn. Dat betekent evenwel niet dat ze binnen de kamers geen activiteiten konden ontplooiën. Van Bijns weten we heel goed dat een aanzienlijk deel van haar literaire productie rechtstreeks verband houdt met de rederijkerij, waartoe ook haar vader, de kousenmaker Jan Bijns, had behoord. Van hem is een lofdicht bekend op de maagd Maria, dochter van Anna, die niet alleen de patrones was van het gilde waartoe vader Jan behoorde, maar ook van de Antwerpse rederijderskamer De Goudbloem.

Het eerste literaire spoor dat Pleij van Bijns meent te hebben ontdekt, betreft een verwijzing naar een jonge Antwerpse maagd die in 1512 in een dichtwedstrijd georganiseerd door de Brusselse kamer Den Boeck een prijs won met een opmerkelijk lofrefrein over Maria. Een jonge vrouw die in een voor het overige door mannen gedomineerde wereld opvalt met perfecte verzen: “Het wordt moeilijk om niet aan Anna Bijns te denken”, schrijft Pleij,

“want die paste precies in dat profiel.” De voorzichtige verwoording van de auteur geeft het al aan: volslagen zekerheid hebben we niet. Op zich is dat niet echt zeldzaam in levensschetsen van individuen uit een zo ver verleden. Waar de biografie bij gebrek aan feiten naar moet streven, is een zo groot mogelijke vorm van overtuigingskracht en aannemelijkheid. Pleij slaagt daar op dit punt ook in. Hij maakt aannemelijk dat de Brusselse dichtwedstrijd het begin is van een uitzonderlijke dichterscarrière die in 1528 resulteerde in de publicatie van een eerste bundel refreinen. Uitzonderlijk omdat het om een vrouw gaat, maar ook uitzonderlijk omdat die vrouw erin slaagt verzen te schrijven die de productie van haar mannelijke collega's in intensiteit en zeggingskracht overtreffen.

Het eerste spoor van Bijns' poëzie is dus religieus: een lofdicht op de moeder van Christus. Lezers die thuis zijn in de godsdienstdisputen van de vroege zestiende eeuw zullen daaruit meteen besluiten dat Bijns een katholieke dichteres was. Die conclusie is terecht maar tegelijk een understatement van formaat. Bijns is de katholieke dichteres *bij uitstek*: weinig andere Nederlandstalige dichters hebben zich zo furieus en systematisch gericht tegen de ketterijen van het andere kamp als zij. Voor haar is de baarlijke duivel niemand minder dan Luther, de hervormer die in de decennia waarin Bijns als dichteres actief was in de handelsstad Antwerpen steeds meer aanhang kreeg, vooral onder kooplieden. Die laatsten vormen daarom meer dan eens een mikpunt van splijtende spot bij Bijns, die met haar scherpe veroordeling van de protestantse leer vaak regelrecht inging tegen het beleid van een stadsbestuur dat er prijs op stelde – alleen al om economische redenen – een zekere tolerantie in zaken van het geloof na te streven. Volgens Pleij werd Bijns in haar orthodoxe veroordeling van het lutheranisme gesteund door de Antwerpse minderbroeders, die er ook voor zouden hebben gezorgd dat Bijns' verzen werden gedrukt. Vooral Matthias Weynssen en Engelbrecht van der Donck beschouwt Pleij als Bijns' “tekstbezorgers”. Van der Donck, bijvoorbeeld, schreef een Latijns lofdicht bij haar tweede grote bundel (uit 1548) en hij is ook verantwoordelijk voor het aanleggen van twee verzamelhandschriften die in latere eeuwen een grote rol hebben gespeeld in de doorwerking en de editiepraktijk van Bijns' poëzie.

Nochtans zou het een misvatting zijn op grond van het voorgaande te veronderstellen dat Anna Bijns enkel de auteur van geestelijke poëzie is. Voor Pleij is ze dat zelfs pas in tweede instantie. Belangrijker vindt hij blijkens de structuur van zijn boek de verzen die Bijns heeft geschreven over de wereldse liefde, en dan vooral over de pijn die deze liefde met zich mee kan brengen. In die gedichten doet zich steevast eenzelfde scenario voor: eerst is de liefde zoet en smaakt ze naar steeds meer, maar dan laat de minnaar zijn ware gelaat zien en blijft de vrouwelijke ik-figuur uit de verzen van Bijns alleen achter, gebruikt, verlaten, ontroostbaar. De liefde brengt “meer zuurs dan zoets”, om Bijns' typische rederijkershandtekening te citeren, het dichterlijke levensmotto waarmee ze zich als auteur van haar verzen identificeerde. “Nooit is er in de Nederlandse taal hartstochtelijker over de liefde geschreven dan door Anna Bijns”, besluit Pleij dan ook in de inleiding tot zijn boek. Ook overdrijvingen behoren tot het vaste instrumentarium van de biografie, zeker wanneer de levensschets in kwestie een apologetisch doel heeft. En dat is hier zonder enige reserve het geval. Doel van de auteur is niet alleen om Anna Bijns onder de aandacht te brengen of van de vergetelheid te redden, maar ook om een hardnekkig beeld recht te zetten dat door eerder onderzoek naar het gevoel van Pleij ten onrechte is gecreëerd. Uit het laatste hoofdstuk van Pleijs biografie maken we op dat het hem vooral te doen is om de erfenis van de Nederlandse literatuurhistoricus W.J.A. Jonckbloet en van de Vlaming Lode Roose, die in 1963 een proefschrift aan Bijns wijdde. Jonckbloet vestigde aan het einde van de negentiende eeuw het beeld van een schaamteloos autobiografische dichteres, van wie elk vers over een trouweloze minnaar ook op zijn levenswerkelijkheid werd onderzocht. Hij ging er niet alleen meteen van uit dat Bijns' verzen over haarzelf gingen, maar ook dat ze een directe weergave vormden van eigen ervaringen. Ook al werd deze eenzijdig biografische lectuur bijgestuurd in latere literatuurgeschiedenissen, toch bleef men in de kritiek uitgaan van een sterke band tussen leven en werk van de dichteres. Roose maakte in zijn proefschrift daarna voorgoed korte metten met het soort leespraktijk dat Jonckbloet hanteerde door naar de teksten zelf te kijken en die als constructies van woorden en ritmes te

beschouwen. Op zich was dat volgens Pleij zeker een goede zaak, ware het niet dat zijn aandachtige tekstuele analyses Roose tot de conclusie leidden dat we hier niet met echt grote literatuur te maken hebben.

Het is vooral die laatste respons die Pleij wil weerleggen: zijn *parti pris* is dat Bijns wel degelijk als een grote dichteres dient te worden gezien, en dat haar kracht ligt in het vermogen om op basis van overgeleverde tekstmodellen en patronen vernieuwing te brengen door variatie. De kunst van Bijns is voor Pleij niet die van de directe, quasi romantische uitdrukking, maar van de geduldige selectie van het juiste woord in het juiste ritme. Daarbij wordt de originaliteit van het kunstwerk niet gedefinieerd in termen van de idiosyncratische inspiratie van de dichter, maar van diens variatie op bestaande modellen. Op zich past zo'n opvatting natuurlijk veel beter bij de klassieke kunst van de rederijkerij, maar wat Pleij overtuigend aantoont, is dat een dergelijke poëtica niet per definitie hoeft te leiden tot steriele en erg artificiële rijmelarij. Ook al brengt hij zelf de poëzie van Bijns naar mijn gevoel wat te weinig rechtstreeks aan de orde – kan de uitgever geen begeleidende bloemlezing overwegen? –, wanneer de dichteres als dichteres aan het woord is, overtuigt ze me wel.

Met de weerlegging van het waardeoordeel van Roose heeft Pleij meteen ook het dictum van Jonckbloet weerlegd dat Bijns' werk enkel interessant is als onmiddellijk verslag van een reeks pijnlijke levenservaringen. Voor Pleij leidt het geen twijfel dat het werk in het leven geworteld zit, maar zijn aandacht gaat terecht uit naar de vraag hoe van dat leven literatuur wordt gemaakt en hoe die literatuur als literatuur ook kan overleven. Dat het in wezen om literatuur uit vervlogen tijden gaat die op de keper beschouwd niets te maken heeft met wat wij vandaag als literatuur beschouwen, verleidt sommige literatuurhistorici wel eens tot de suggestie dat deze literatuur in wezen aan het begin staat van onze moderniteit. Ook Pleij ontsnapt niet altijd aan die verleiding. Zo duikt in de bespreking van een van Bijns' erotische gedichten plots het "*discours amoureux*" van Roland Barthes op, een verliefd spreken dat de moderne mens (Barthes' prototype is de Werther van Goethe) in zijn psychische versplintering kenmerkt. Wie zijn wij anders dan

(vaak tegenstrijdige) flarden identiteit die ons door het spreken van anderen wordt aangereikt? Is Bijns interessant omdat ze modern is, of fascineert ze doordat ze uit een andere tijd tot ons spreekt? Dat het boek van Pleij finaal deze vraag oproept, is wat mij betreft een bijkomend teken van de grote kwaliteiten van zijn apologie voor Anna, die in de versie van Herman Pleij een dichteres is die zo luid spreekt dat we haar gelukkig maar moeilijk kunnen negeren.

JÜRGEN PIETERS

HERMAN PLEIJ, *Anna Bijns, van Antwerpen*, Prometheus, Amsterdam, 2011, 480 p.
